

KAVANYISA KA 13

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

Xiviko lexi landzelaka xi fanele ku hlayiwa xikan'we na mapapila ya swivutiso swa xikambelo xa Xitsonga: Ririmi ra le Kaya xa Hukuri 2017.

13.1 MATIRHELO KU YA HI MALEMBE: MAPAPILA YA 1 – 3 (2013 – 2017)

Matirhelo ya vakamberiwa hi ku angarhela ya kombisa ku ya ehansi loko ya pimanisiwa na ya 2016.

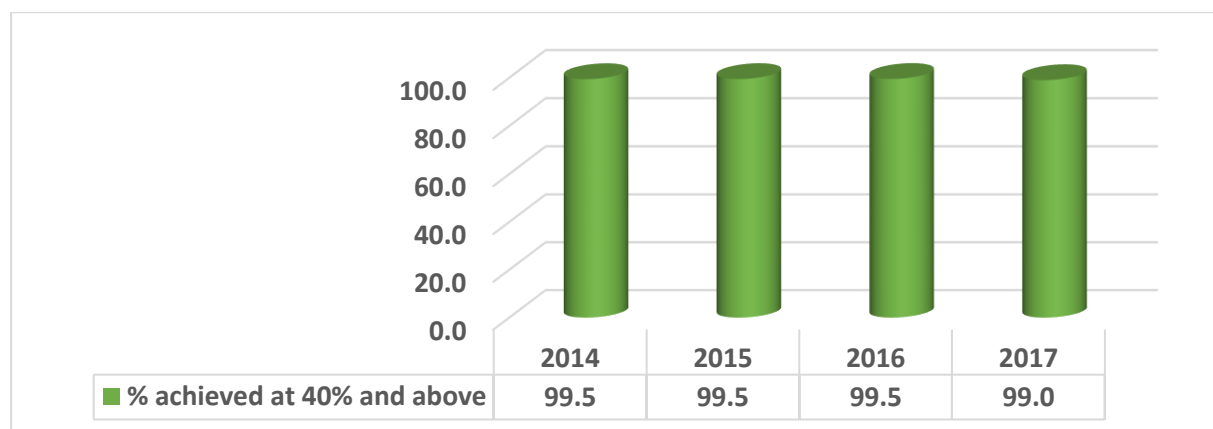
Hi 2017, swihlawulekiso leswi landzelaka swi lemukiwile:

- Nhlayo ya vakamberiwa lava tsaleke dyondzo leyi yi yile ehansi hi nhlayo yo ringana 744 wa vadyondzi.
- Matirhelo ya vakamberiwa hi ku angarhela ya yile ehansi eka lembe ra 2017 leri, tanihilaha swi kombisiweke hakona hi tipesente ta 0.5 ta vakamberiwa lava kumeke tipesente ta 4 na ku ya ehenhla.

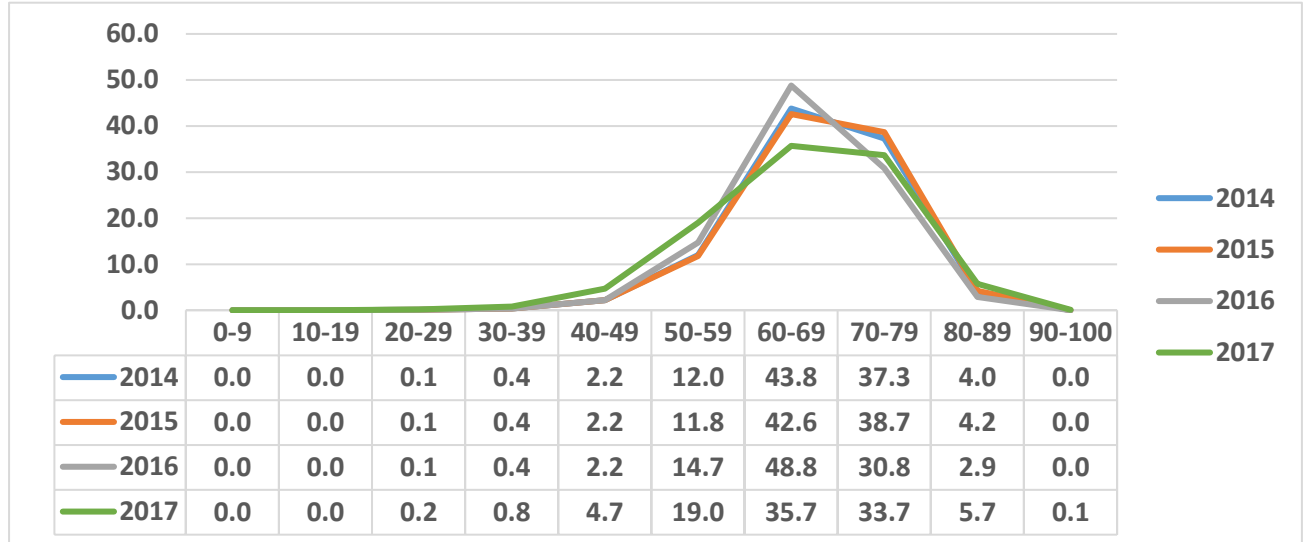
Tafula ra 13.1.1: Kulelo ra matirhelo hi ku angarhela eka Xitsonga: Ririmi ra le Kaya

Lembe	Nhlayo leyi tsaleke	Nhlayo ya lava kumeke 40% na ku ya ehenhla	% ya lava kumeke 40% na ku ya ehenhla
2014	19,577	19,471	99.5
2015	24,473	24,349	99.5
2016	26,681	26,556	99.5
2017	25,937	25,690	99.0

Girafu ya 13.1.1: Kulelo ra matirhelo hi ku angarhela eka Xitsonga: Ririmi ra le Kaya

Girafu ya khevhe ya 13.1.2 yo kombisa kulelo ra matirhelo eka Xitsonga ririmi ra le Kaya.

Ku ya hi girafu leyi nga laha henhla swi le rivaleni leswaku ku ve na ku tlakuka eka vuswikoti bya swiyimo swa 1-4 na vuswikoti bya swiyimo swa 6 na 7. Kambe ku na ku ya ehansi eka xiyimo xa vuswikoti xa 5.

13.2 NKATSAKANYO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 1

Nhlamuselo ya matirhelo hi ku angarhela

- (a) I vutihlamuleri bya mudyondzisi ku tiyisisa leswaku u tivisa vadyondzi mhaka ya leswaku xivutiso xa xikambelantwisiso xi na timaraka ta le henhla ku tlula hinkwaswo (42.9%) eka Xiyenge xa A. Leswi swi ta endla leswaku vakamberiwa va ta tilulamisela swinene va nga si tsala. Hambisiwiritano, vadyondzi va fanele ku tilulamisela swinene na le ka swivutiso leswin'wana.
- (b) Vakamberiwa vo tala va tirhile kahle eka xivutiso xa 1. Eka tinhlamulo ta vadyondzi leti langutiweke, timaraka a ti sungula eka 7 ti helela eka 28.
- (c) Eka xivutiso xa 2, eka tinhlamulo ta vadyondzi leti langutiweke, timaraka a ti sukela eka 7 ti helela eka 10.
- (d) Hi ku angarhela vakamberiwa a va tirhangi kahle eka xiyenge xa C hinkwaxo, ngopfungopfu eka xivutiso xa 5 xa ririmi na vuhleri.

13.3 NXOPANXOPO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 1

XIVUTISO XA 1: Xikambelantwisiso

Swihoxo leswi endliweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- (a) Eka xivutiso xa 1.1 vakamberiwa a va fanele ku vula xirho lexi mfukuzana yi kumekaka eka xona. Van'wana va tsarile tinxaka ta timfukuzana, xikombiso: mfukuzana ya mahahu, ematshan'weni ya ku vula xirho ntsena (mahahu).
- (b) Vakamberiwa va ha tikeriwa hi ku tshaha, xikombiso, xivutiso xa 1.3 a xi lava mukamberiwa a tsavula xivulwa/ntila, kambe van'wana va tshahile xiphemu xa xivulwa ematshan'weni ya xivulwa/ntila.
- (c) Vakamberiwa va tsandzeka ku twisisa ririmi ro gega, xikombiso; xivutiso xa 1.4 a xi lava mukamberiwa a hlawula nhlamulo leyi nyikaka nhlamuselo ya 'a va byi voni'. Vakamberiwa van'wana va hlawurile nhlamulo ya A, leyi nge: 'a ti koti ku swi vona leswaku munhu u karhatiwa hi yini', ematshan'weni ya nhlamulo ya C.
- (d) Eka xivutiso xa 1.6 vakamberiwa van'wana va lahlekeriwile hi timaraka hikokwalaho ko kombisa tlhelo rin'we ntsena, kasi xivutiso a xi lava va kombisa matlhelo himambirhi ehenhla ka leswi swi endlaka leswaku vuvabyi bya khensa byi tiviwa hi vito ra mfukuzana. Xikombiso, a va ku: Hileswi byi boxetelaka tindhawu to tala emirini wa munhu, ematshan'weni yo ya emahlweni va ku: 'ku fana na mfukuzana leyi boxaka mincele yo tala emisaveni'.
- (e) Xivutiso xa 1.8 a xi lava mukamberiwa a nyika dyondzo leyi a yi kumeke eka xitshuriwa. Vakamberiwa van'wana va vule leswaku va dyondze leswaku tin'anga ta xintima kumbe vatshunguri va xintu a va swi koti ku horisa mfukuzana, kasi a ku laveka dyondzo evuton'wini, yi nga mhaka leyinene, ku nga ri yo biha.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- (a) Vadyondzisi va fanele ku pfuna vadyondzi ku tirhisa maqhingana yo twisisa switshuriwa tanihi ku twisisa vuxaka exikarhi ka timhaka, ku kambela loko u twisisa, ku vona hi miehleketo, ku kumbetetela, ku hlayela ku kuma timhaka ta nkoka, ku languta nhlawulo wa marito na swiaki swa ririmi, (languta papila ra 25 eka XIPHOKHAMA).
- (b) Vadyondzi a va tolovetiwe ku tinyika nkarhi wo twisisa leswi xivutiso kahle kahle xi lavaka swona va nga si xi hlamula.
- (c) Vadyondzi a va dyondzisiwe hi ta ku hambana ka xivulwa na xivulwahava leswaku loko va komberiwile ku tshaha xivulwa, va nga tshahi xiphemu xa xivulwa kumbe xivulwahava.
- (d) Eka swivutiso leswi lavaka leswaku vadyondzi va nyika ku hambana/ku fana eka swilo, va fanele ku nyika matlhelo hi mambirhi, ku nga ri tlhelo rin'we ntsena.
- (e) Vadyondzisi va fanele ku nyika vadyondzi swivutiso swo tala leswi lavaka leswaku va nyika mavonelo kumbe matitwelo ya vona leswaku va kota ku titoloveta ku ehleketisisa hi swona.

- (f) Vadyondzi va fanele ku titoloveta ku hlamula swivutiso ku ya hi mbangu wa xitshuriwa xa xikambelantwisiso, handlekaloko swivutiso swi lava mavonelo ya vona.
- (g) Ku fanele ku dyondzisiwa swivuriso na swivulavulelo. Vutivi lebyi byi kumeka eka tibuku ta khale na le ka matsalwa ya ndzawulelo ya mfuwo wa rixaka ya tigiredi ta 10-12.

XIVUTISO XA 2: Nkomiso/nkatsakanyo wa ndzima

Nhlamuselo ya matirhelo hi ku angarhela

Vakamberiwa vo tala se va tokotile eka ku tsala nkomiso/nkatsakanyo wa ndzima. Hambiswiritano, ka ha ri na vakamberiwa lava ngo kopisa swivulwa swa ndzima ematshan'weni ya ku hlawula timhakankulu kutani va ti komisa hi ndlela ya ndzimana.

Swihoxo leswi endlweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- (a) Vadyondzi va na matwisiselo yo hoxeka mayelana na ku tirhisa marito ya vona eka nkomiso hikuva va tsale tindzimana va tirhisa swivula swa vona vini leswi nga yelaniki nakatsongo na swivulwa leswi tirhisiweke eka xitshuriwa.
- (b) Van'wana vakamberiwa va tsarile swivulwa hinkwaswo, ku katsa na leswi swi nga riki timhakankulu.
- (c) Vakamberiwa van'wana va ha tsala nkomiso hindlela yo xaxameta timhakankulu, ematshan'weni ya ku tirhisa ndzimana.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- (a) Vadyondzisi va fanele ku dyondzisa vadyondzi ku hlawula timhakankulu ku sungula va nga si ti komisa.
- (b) Endzhaku ka sweswo va fanele ku tsala nkomiso wa timhakankulu leti va ti hlawuleke hi marito ya vona vini handle ko huma emhakeni.
- (c) Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa vuswikoti byo komisa.

XIVUTISO XA 3: Nxopanxopo wa xinavetiso

Nhlamuselo ya matirhelo hi ku angarhela

- (a) Hi ku angarhela vakamberiwa a va tirhangi kahle eka xivutiso lexi.
- (b) Swi tikomba vakamberiwa vo tala va ha hluleka ku xopaxopa xinavetiso hi ku va va nga twisisi ririmi ra vunavetisi ro fana na matirhiselo ya tifonto ta tinxaka na tisayizi to hambanahambana, mboyamelatlhelorin'we, ririmi ro onga na ra ku tlhonthlha matitwelo, sweswo-sweswo.

Swihoxo leswi endlweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

Eka xivutiso xa 3.4 vadyondzi vo tala va hlulekile ku hlamusela mboyamelatlhelorin'we lowu a wu ri eka xinavetiso.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- (a) Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa maxopaxopelo ya xinavetiso, va kota ku twisisa ririmi na tithekiniki ta vunavetisi leti xaxametiweke eka pheji ya 26 ya XIPHOKHAMA xa Xitsonga: Ririmi ra le Kaya, ro fana na ririmi ro onga na ro khorwisa, matirhiselo ya tifonto ta tinxaka na tisayizi to hambana, tinhlokomhaka na tikhepixini.
- (b) Vadyondzi va fanele va tolovetiwa ku xopaxopa tinxaka to hambanahambana ta switshuriwa swo voniwa.

XIVUTISO XA 4: Nxopanxopo wa khathuni

Nhlamuselo ya matirhelo hi ku angarhela

Hi ku angarhela vakamberiwa a va tirhangi kahle eka xivutiso lexi.

Swihoxo leswi endliweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

Vakamberiwa vo tala va hlulekile ku twisisa xivutiso xa 4.4, lexi a xi lava va hlamusela leswi mimfungho ya mahlamari manharhu (!!!), na ya tihiko tinharhu (...) yi kombisaka swona.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

Vadyondzi va fanele ku tolovetiwa ku xopaxopa tikhathuni va kota ku hlamusela swikoweto swaxikandza, swiendlo swa swimunhuhatwa na mimfungho leyi tirhisiwaka eka tikhathuni.

XIVUTISO XA 5: Ririmi na vuhleri

Swihoxo leswi endliweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- (a) Eka xivutiso xa 5.1, vakamberiwa van'wana va yisile xivulwa eka nkarhi lowu taka ematshan'weni ya ku xi yisa eka nandzulo. Leswi swi kombisa ku ka va nga hlayisisanga xivutiso hi vukheta.
- (b) Vakamberiwa va ha ri na xiphigo xa ku hlela. Swi tikomba va nga yi tivi milawu ya mapeletelo. Leswi swi vonakarile eka xivutiso xa 5.2 loko va hluleka ku vona leswaku rito 'khumenkaye' a a ri fanele ku lulamisiwa ri va 'khumekaye'.
- (c) Timhaka ta swivuriso na swivulavulelo ka ha ri ntlhontho swinene eka vadyondzi. Vadyondzi vo tala va tsandzekile ku nyika nhlamulo ya xivuriso eka xivutiso xa 5.4.
- (d) Eka xivutiso xa 5.7, vakamberiwa van'wana va tsarile nkomiso wa rito 'Dokodela' hi ndlela yo hoxeka. Van'wana va tirhisile nkomiso wa Xinghezi wa 'Dr' loko, van'wana va tsarile wona kambe va nga vekeli mfungho wa hiko (Dok) ematshan'weni ya (Dok.).

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- (a) Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa swiyenge hinkwaswo swa ririmi leswi xaxametiweke eka tipheji ta 104-106 eka XIPHOKHAMA xa Xitsonga Ririmi ra le Kaya handle ko hlawula swin'wana.

- (b) Vadyondzi va nga tirhisa endlelo leri simekiweke eka ku dyondza ririmi hi ku ri tirhisa (Communicative approach) leri ringanyetiweke eka pheji 13 ya XIPHOKHAMA xa Xitsonga Ririmi ra le Kaya, ku endlela ku titoloveta swiyenge swa ririmi.
- (c) Vadyondzi va nga ha tirhisa tibuku ta ndzawulelo ta mfuwo wa rixaka ta tigiredi ta 10-12 ku dyondza swin'wana swa swivuriso na swivulavulelo swa Xitsonga leswi katsiweke.
- (d) Vadyondzi a va nyikiwe switoloveto swo tala swo lulamisa swihoxo eka switshuriwa. Va nga nyikiwa marito lama ma kayivelaka.

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA PAPILA RA 2

13.4 NKATSAKANYO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 2

Nhlamuselo ya matirhelo hi ku angarhela

- (a) Matirhelo ya vakamberiwa hi ku angarhela eka papila leri ya antswile hikuva vunyingi bya vona va pasile loko ku xiyiwa tinhlamulo ta vakamberiwa leti hlawuriweke handle ko landzela swipimelo swo karhi.
- (b) Swivutiso swin'wana swi hlawuriwile swinene hi vakamberiwa ku tlula swin'wana, ngopfungopfu swivutiso swa 2, 3 na 4 swa vutlhokovetseri.
- (c) Vakamberiwa van'wana va hluleka ku landzelela swileriso, ku katsa na swileriso swa mahlawulelo ya swivutiso na swa ku landza mpimo wa ntsengo wa marito eka swivutiso swa xitsalwana. Xikombiso: van'wana va hlawula swivutiso swinharhu swa ndzawulelo eka vutlhokovetseri ematshan'weni ya swimbirhi hikuva xa vunharhu i xivutso xa 5 lexi bohaka. Hikokwalaho loko va nga xi hlamulangi, va lahlekeriwa hi timaraka ta 10. Eka Xiyenge xa B na C van'wana vakamberiwa va hlawula swivutiso swimbirhi swa ximbangu kumbe swimbirhi swa xitsalwana kasi a va fanele va hlawula xin'we xa ximbangu na xin'we xa xitsalwana. Hikokwalaho va lahlekeriwa hi timaraka ta 25.

13.5 NXOPANXOPO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 2

Swihoxo leswi endliweke hi ku angarhela na ku hupa matwisiselo

- (a) Ko va vakamberiwa vatsongo lava hlamuleke xivutiso xa 1 xa xitsalwana xa xitlhokovetselo naswona xihoxo xa vo tala va vona a ku ri ku hlamusela leswi xitlhokovetselo xi vulavulaka hi swona, ematshan'weni ya ku kongomisa eka xivutiso lexi a xi lava va hlamusela ndlela leyi mutlhokovetseri a tirhiseke hayona ririmi ku thya xitlhokovetselo xa yena nhlokomhaka na ku vuyeleriwa ka xiaki/xitwananisi 'xi' eka mintila yo hambanahambana ya xitlhokovetselo. Van'wana vakamberiwa va hlamurile hindlela yo xaxameta timhakankulu ematshan'weni ya ndzimana.

- (b) Eka swivutiso swa ximbangu swa vutlhokovetseri swa 2-5 vakamberiwa a va tikeriwa ku hambanisa mhaka ya ku hlamusela hungunkulu, mongo na leswi mutlhokovetseri a hi lemukisaka swona hi xitlhokovetselo xa yena. Va tlhele va tikeriwa hi ku twisisa tinhlamuselo ta mintila, swigaririmi swo fana na xihlambanyisi na xigego, nhlamuselo ya riencisi na hilaha ncino wu kucetelaka nhlamuselo kona.
- (c) Eka xivutiso xa 2.2 vakamberiwa va hlulekile ku tshaha hi mfanelo. Ematshan'weni yo tshaha ntila hinkwawo, va tshahile xiphemu xa ntila.
- (d) Eka xivutiso xa 3.1 vakamberiwa a va nyika mongo hinkwawo wa xitlhokovetselo ematshan'weni ya ku kongomisa eka ku nyika hungunkulu.
- (e) Xivutiso xa 3.2 a xi lava mukamberiwa a hlamusela hilaha wansati loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a fanaka hakona na nyimpfu ku ya hi leswi kombisiweke (hi xigego xa ntila wa 22 na xihlambanyiso xa ntila wa 24). Vakamberiwa van'wana va lo nyika tlhelo rin'we ntsena hi ku vula leswaku nyimpfu i xifuwo xo rhula hikuva naloko xi dlayiwa a xi rili, ematshan'weni ya ku kombisa leswaku wansati loyi yena a a rhurile hindlela yihi).
- (f) Eka xivutiso xa 3.4 van'wana vakamberiwa va hlulekile ku nyika nhlamuselo ya xigego xa ntila wa 14 mayelana na wansati loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena; va lo vula ntsena leswaku lwandle ri rhwala hinkwaswo, ematshan'weni ya ku kombisa leswaku wansati loyi a a amukela swiyimo swo tala swo tika swa le vukatini.
- (g) Eka xivutiso xa 4.1 van'wana vakamberiwa va nyikile mongo kumbe nhlamuselo ya xitlhokovetselo ematshan'weni ya ku hlamusela leswi xi lemukisaka swona.
- (h) Vakamberiwa van'wana va hlawurile swivutiso swinharhu swa ndzawulelo ematshan'weni ya swimbirhi va tlhela va tshika ku hlamula xivutiso xa 5 lexi a xi boha, kutani va lahlekeriwa hi timaraka ta 10 eka xiyenge xa A.
- (i) Switsalwana swo tala swi pfumala manghenelo na mahetelelo, kasi swin'wana swi na wona kambe a hi lama kokaka rinoko.
- (j) Switsalwana swin'wana swi tsariwe hi xivumbeko xo xaxameta timhakankulu, ematshan'weni ya ku tirhisa tindzimana.
- (k) Vakamberiwa van'wana va hluleka ku hlamula xivutiso xa xitsalwana hi ku koxometa kambe vo rungula xitori xa buku kunene.
- (l) Hi ku angarhela, vakamberiwa a va tirhangi kahle eka swivutiso swa 8 na 9 swa tsalwa ra Mibya ya Nyekanyeka. Eka xivutiso xa 8 vakamberiwa van'wana va hlamuserile xitori xa buku ya Mibya ya Nyekanyeka, ematshan'weni ya ku kombisa hilaha marito ya Soluka ya veke ntiyiso hakona, kasi eka xivutiso xa 9 tinhlamulo ta swivutiso swo tala va tsandzekile ku swi kuma.
- (m) Vakamberiwa a va swi kotangi ku hlamula swivutiso swa mavonelo hindlela yo kongoma. Xikombiso: Swivutiso swa 7.14; 7.15; 9.13; 9.14; 11.13; 11.14; 11.15; 13.9; 13.16, 15.8; 15.14; 15.15; 17.8; 17.9; 17.15; 19.6; 19.7; 19.13; 19.14; 21.7; 21.8; 21.14 na 21.15.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- (a) Vadyondzisi va fanele ku tsundzuxa vadyondzi nkoka wa ku landzelela swileriso/switsundzuxo, ku katsa na swa mahlawulelo ya swivutiso. Vadyondzi va fanele ku xopaxopa xivutiso, va kumisisa leswi kahlekahle xi lavaka swona, va nga si sungula ku xi hlamula.
- (b) Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa ku xopaxopa swithokovetselo, va tiva tithekiniki to hambanahambana ta vutlhokovetseri ku ya hilaha ti nga hakona eka XIPHOKHAMA, ku fana na mhaka ya ku hlamusela mintila, nkoka wa ntlhaviketo, ncino na nkucetelo wa swona eka nhlamuselo, swiaki swa ririmi swo fana na maencisi, swigaririmi swo tanihi xihlambanyiso, xigego, xisasi, sweswosweswo.
- (c) Vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa matsalelo ya xitsalwana xa xitlhokovetselo hi ku sungula va xiya leswi xivutiso xi lavaka swona, na ku tsala xitsalwana lexi nga na manghenelo na mahetelelo lama kokaka rinoko.
- (d) Vadyondzisi va fanele ku dyondzisa matsalwa hinkwawo ya ndzawulelo hindlela leyi faneleke ku endlela leswaku vadyondzi va va na ku twisisa. Matsalwa lama a ma hlayiwe etlilasini kutani vadyondzi va nyikiwa na switoloveto, swi tlhela swi koreketiwa ku endliwa na ndzulamiso. Nkarhi wu fanele wu aviwa eka vuswikoti byo hambanahambana ku ya hi XIPHOKHAMA. Matsalwa lawa ya fanele ku dyondzisiwa vhiki na vhiki ku endlela leswaku vadyondzi va va na ku tsakela na ku ya rhandza.
- (e) Vakamberiwa va fanele ku dyondzisiwa hi mahlamulelo lamanene ya xivumbeko xa xitsalwana. Loko va tsala switsalwana swa matsalwa, a va hlohleteriwe ku tirhisa vuswikoti bya vona bya ku tsala switsalwana swa vutitumbuluxeri leswi va swi tsalaka eka papila ra 3.
- (f) Vakamberiwa va fanele va tolovetiwa no kamberiwa eka vuswikoti bya 'Ku hlayela ku twisisa' hi masiku.
- (g) Vadyondzi va fanele ku tiva swihlawulekiso hinkwaswo swa matsalwa ya ndzawulelo, swo fana na swimunhuhatwa na swiendlo swa swona, mbangu, nkongomelo, ntlimbo na swin'wana (languta papila ra 28-31 eka XIPHOKHAMA).
- (h) Matshan'weni yo tsala xitori hinkwaxo vadyondzi va fanele ku dyondzisiwa vuswikoti byo seketela mhaka kumbe ku nyika vumbhoni. xikombiso loko mukamberiwa a fanela ku hlamusela leswku ximunhuhatwa xo karhi xi na tintswalo u fanele ku nyika ntsena vumbhoni bya swiendlo swa yena leswi kombaka tintswalo leswi nga ka xitshuriwa ku nga ri ku nyika xitori hinkwaxo.

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA PAPILA RA 3

13.6 NKATSAKANYO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 3

Nhlamuselo ya matirhelo hi ku angarhela

- (a) I vutihlamuleri bya mudyondzisi ku tshikilela mhaka ya leswaku papila leri ri na timaraka to tala ku hundza mapapila hinkwawo leti endlaka (40%), kambe leswi a swi vuli leswaku mapapila laman'wana a ya fanelangi ku tekeriwa enhlokweni.
- (b) Xileriso xa leswaku vakamberiwa va fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa 'xitsalwana' eka xiyenge xa A, na swimbrihi swa 'switsalwambiko' eka xiyenge xa B xi fanele ku tshikeleriwa.
- (c) Vakamberiwa lava hlawulaka xivutiso xa xifaniso eka xiyenge xa A va fanele va tiyisisa leswaku va twisisa leswi xifaniso xi vulavulaka hi swona va nga si tsala hi xona leswaku va nga humi emhakeni.

13.7 NXOPANXOPO WA MATIRHELO YA VAKAMBERIWA EKA PAPILA RA 3

XIYENGE XA A: SWITSALWANA

Swihoxo leswi endliveke hi ku angarhela na ku hupa matwiselo

- (a) Switsalwana swo hlaya a swi pfumala manghenelo na mahetelo lama kokaka rinoko naswona ririmi a ri ri ra ntolovelo.
- (b) Vakamberiwa van'wana va tsarile switsalwana swo pfumala vuxokoxoko, kasi van'wana va pfumala vutshila byo tumbuluxa na bya ku rungula.
- (c) Switsalwana swin'wana a swi nga aviwangi hi tindzimana, loko swin'wana swi pfumala nkhomano na nkhlukelano wa mahungu.
- (d) Switsalwana swin'wana a swi lo pyi, hi swihoxo swa matsemelo ya marito eku heleni ka ntila na le kusunguleni ka wun'wana, swa mapeletelo, mahikahatelo, ku khomanisa na ku hambanisa marito laha swi nga fanelangiki.
- (e) Vakamberiwa van'wana va tirhisile marito ya tindzin'wana lama nga riki ya mafundza.
- (f) Eka xivutiso xa 1.1 vakamberiwa van'wana va hlamuserile hi ta mimphikizano ya mintlangu yo hambana ematshan'weni yo hlamusela hi ntlangu wun'we lowu nga va ntlangu wa lembe wu ri woxe.

- (g) Eka xivutiso xa 1.2 vakamberiwa van'wana va pfumelerile moya wa vona ku tlakuka, kutani va sungula ku tshinya vatswari leswaku a va fanelangi ku tsan'wa na ku xanisa vana va vona, kambe va fanele ku va rhandza na ku hlayisa vana, ematshan'weni ya ku kongomisa mhaka eka swiendlo swa vana lava nga kombiwiki rirhandzu hi vatswari va vona.
- (h) Vakamberiwa van'wana lava hlawuleke xivutiso xa 1.3 a va nga yi tivi nhlamuselo ya xivulavulelo lexi tirhisiweke eka xivutiso lexi nge: ('tsuvula misisi'), hikokwalaho ka sweswo va hetile nkarhi va hlamusela hungu leri a ri nga fambelani na nhlokomhaka.
- (i) Eka xivutiso xa 1.4 lexi a xi lava mukamberiwa a nyika matlhelo mambirhi, vakamberiwa van'wana a va nyika tlhelo rin'we. Leswi swi endlile leswaku va lahlekeriwa hi timaraka.
- (j) Ku vile na vakamberiwa vatsongo lava hlamuleke xivutiso xa 1.5, kasi vo tala va vona a va twisisangi nhlokomhaka.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- (a) Vadyondzisi va fanele ku tsundzuxa vadyondzi ku tinyika nkarhi wo hlaya na ku twisisa swivutiso hi vukheta va nga si hlawula lexi va nga ta tsala hi xona. A va fanelangi ku nyanyuka va hatla va hlawula na ku hlamula xivutiso va nga si tinyika nkarhi wo kamba loko va ta swi kota ku luka mahungu hi nhlokomhaka yo karhi.
- (b) Va fanele ku dyondzisiwa vadyondzi matsalelo ya xitsalwana lexi nga na manghenelo na mahetelelo lama kokaka rinoko xi tlhela xi va na nkhomano na nkholukelano wa mahungu.
- (c) Vadyondzisi va fanele ku dyondzisa na ku nyika vadyondzi nkarhi wo tsala hi muxaka wun'wana na wun'wana wa xitsalwana, ku katsa na ku tsala xitsalwana hi switshuriwa swo voniwa.
- (d) Vadyondzi a va dyondzisiwe swivuriso na swivulavulelo. Vutivi lebyi byi kumeka eka eka matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya tigiredi ta 10-12).
- (e) Vadyondzi a va dyondzisiwe ku hambana exikarhi ka ririmi ra mafundha na ro kala mafundha xikombiso ku ba ku napa. ku ba i ririmi ra mafundha kasi ku napa i ririmi ro kala mafundha.

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO

Swihoxo leswi endlweke hi ku angarhela na ku hupa matwiselo

- (a) Eka xivutiso xa 2.1 (xa papila ra mafundza), vakamberiwa van'wana va tsandzekile ku tirhisa rhejisitara ra mafundza, kasi van'wana a va tirhisangi xivumbeko lexi faneleke. Van'wana a va twisisangi xivutiso. Leswi swi vonakile loko va khensa va ka masipala eka yindlu leyi se va akeriweke yona ematshan'weni yo khensa ku va ndyangu wa ka vona wu hlawurile ku va wun'wana lowu wu nga ta akeriwa yindlu.
- (b) Ku vile na vakamberiwa vatsongo lava hlamuleke swivutiso swa 2.2; 2.3 na 2.5, ku nga swa xiviko, nhluto na inthavhiyu naswona a swi ri erivaleni eka tinhlamulo ta vona leswaku swivumbeko swa switshurambiko leswi a va swi tivi.

- (c) A a swi tikomba leswaku vakamberiwa van'wana lava hlamuleke xivutiso xa 2.4 (xa n'wangulano) a va tivi xivumbeko xa wona, kasi van'wana va tsarile swimunhuhatwa va nga swi thyi mavito.
- (d) Vadyondzi van'wana lava hlamuleke xivutiso xa 2.6 (xa matimu ya mufi) va tsandzekile ku boxa xivangelo xa rifu ra munhu loyi a va tsala matimu ya yena, hambileswi a xi nyikiwile eka xivutiso. Matimu man'wana a ya ri hava nkholukelano.

Swibumabumelo leswi nga pfunaka ku antswisa matirhelo

- (a) Vadyondzisi va fanele ku tsundzuxa vadyondzi ku tinyika nkarhi wo hlaya na ku twisisa swivutiso hi vukheta va nga si hlawula lexi va nga ta tsala hi xona. Vadyondzi a va fanelangi ku nyanyuka va hatla va hlawula na ku hlamula xivutiso va nga si tinyika nkarhi wo kamba loko va ta swi kota ku luka mahungu hi nhlokomhaka yo karhi.
- (b) Vadyondzi va fanele ku dyondzisa swihlawulekiso swa switshuriwa swa switsalwambiko. Va fanele ku dyondzisiwa hi ku hambana ka papila ra mafundza na papila ra nkamafundza/xinghana leswaku va ta tiva ku hambana ka swivumbeko na rhejisitara ra wona. Leswi swi kumeka eka mapapila ya 39-44 eka XIPHOKHAMA).
- (c) Vadyondzi va fanele ku dyondzisa na ku nyika vadyondzi nkarhi wo tsala hi muxaka wun'wana na wun'wana wa xitsalwambiko.